

АНТИЧНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 930:[94:338.48](393)“652”

ПОДОРОЖІ, ВІДПОЧИНОК ТА РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИМСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ АЗІЯ

Анастасія БАУКОВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та спеціальних галузей історичної науки,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: anastasia_bau@ukr.net*

Проаналізовано історію “індустрії розваг”, що існувала й ефективно розвивалася на західному узбережжі Малої Азії в античну добу. Хоча явище туризму стосується переважно ХІХ ст., однак подорожі з некомерційною та відпочинковою метою були відомі з давніх давен. Лінгвістичні дані переважно стосуються історії подорожей чоловіків. Це не виключає того, що жінки вирушали у подорож, але навряд такі мандрівки були тривалими чи відбувалися без супроводу. Після перетворення території колишнього Пергамського царства на римську провінцію Азія (133 р. до н. е.), закінчення воєн із Мітридатом та громадянських воєн цей регіон став надзвичайно привабливим для подорожей.

Західне узбережжя Малої Азії мало усі передумови для забезпечення “туристичного” попиту. Тут існували відомі на все Середземномор’я храмові комплекси, місця давніх і знаних оракулів, центри оздоровлення. Подорожні брали активну участь у проведенні релігійних урочистостей, агонів та інших різноманітних видовищ та фестивалів загальнодержавного та місцевого значення. Наявність на цій території розгалуженої системи шляхів сполучення та розвинутого ринку сприяли збільшенню кількості відвідувачів із різних суспільних верств. М’який клімат та багатство провінції сприяли тому, що у І ст. до н. е. – І ст. н. е. тут відпочивали та подорожували видатні римські діячі та імператори. Розвиток літератури та загальні тенденції сформували в середовищі заможних мешканців Апеннінського півострова попит на так звані “подорожі за історією”. Територія ж провінції Азія була чудовим напрямком для задоволення таких потреб. Окрім індивідуального задоволення, важливим був і факт руйнування стереотипів (передусім стереотипу “чужого”), упередженого ставлення та поширення культурного взаємообміну.

Аналіз археологічних та писемних джерел дає змогу простежити зміни в маршрутах та асортименті розваг під впливом романізації регіону. Примітним є

той факт, що розваги, притаманні римському світу, на цих територіях набули свого, грецького відтінку, а притаманні грецькому світогляду розваги та духовні практики користувалися сталим попитом.

Ключові слова: римська провінція Азія, античні курорти, подорожі, відпочинок, історія туризму та рекреаційної справи, храми, оракули, гладіаторські ігри, видовища.

Туризм, подорожі та відпочинок є однією з найпривабливіших сфер людської діяльності. У сучасному світі існує велика кількість туристичних напрямків, здатних задовольнити найвибагливішого споживача. Давні туристичні центри та регіони хизуються історичними традиціями гостинності. Саме цим і визначається актуальність запропонованого дослідження, а його мета полягає у вивченні історії подорожей та рекреаційного потенціалу римської провінції Азія.

Територія Малої Азії є багатою на привабливі для туриста об'єкти. Тут є велика кількість слідів стародавніх цивілізацій, історичних пам'яток та цікавих природних об'єктів. Цей півострів привертав увагу мандрівників ще з давніх давен. Із розвитком комунікацій та перетворенням Середземного моря на внутрішню водойму римського світу потік бажаючих відвідати територію провінції Азія збільшився.

Учені сперечаються про те, чи можна говорити про існування в античні часи туризму. Дуже детальний опис цієї дискусії та основні аргументи істориків та філософів про “туризм перед туризмом” наведені у дослідженні Браніслава Работіча [Rabotić, 2014, р. 99–114]. Проте в античному світі попит на урізноманітнення повсякденного життя чи необхідність проведення торговельних операцій призводили до утвердження подорожей невід'ємною частиною способу життя.

Сприятливими умовами для поживлення подорожей стали перемога над піратами і припинення конфліктів із початком правління Октавіана Августа. Також чималу роль відігравало те, що на території провінції існувала добре розвинута інфраструктура і товарно-грошові відносини, населення дотримувалося римського правового поля. Суттєво полегшувала ситуацію відсутність мовного бар'єру, адже грецька чи латина були мовами спілкування в усіх куточках римського світу.

Усе це, як і відомості Геродота чи Страбона, а найбільше праця Павсанія, сприяли тому, що в римському суспільстві формувалася попит на “подорожі за історією”. Недарма ще з античних часів майже незмінним залишається маршрут огляду пам'яток, тепер знаних під назвою Семи чудес світу, який поєднував культурні пам'ятки Середземномор'я та Єгипту. Цей маршрут не був єдиним, адже залежно від фінансових і

духовних потреб подорожні могли насолодитись краєвидами та пам'ятками або материкової Греції, або острівної. Якщо виникала потреба, то мандрівників гостинно чекали мешканці західного узбережжя Малої Азії, а найбільш витривалих та заможних зустрівав таємничий Єгипет.

Як мав себе поводити пересічний подорожуючий? У життєписі Лукулла Плутарх описав звичайну тогочасну практику, коли полководець "...відмовився відвідувати ані Мемфіс, ані інші уславлені пам'ятки Єгипту, зауваживши що це пасує робити звичайному мандрівнику, який подорожує в своє задоволення..." [Плут., Лукулл, II]. Незважаючи на те, що в конкретно цьому випадку йшлося про Єгипет, практика відвідування пам'яток і видатних місць у греко-римському середовищі була загальною та існувала й у випадку Малої Азії.

Зрозуміло, що потік відвідувачів складався, головню, зі заможних та освічених громадян, адже потяг та здатність до подорожей визначаються передусім фінансовими можливостями та рівнем інтелекту. Проте такий прошарок людей був доволі чисельним. Неабиякою важливою характеристикою мандрівника була й витривалість, адже треба було пережити подорож кораблем та долати значні відстані пішки. У латинській мові немає слова "турист". Римляни для позначення цього поняття користувались терміном "peregrinator". Сама етимологія цього слова, де "per" – через, "ager" – країна, вказує на цілеспрямованість чи далекосяжність намірів того, кого називали цим терміном. Також це термін, який вживався стосовно чоловіків [Histories of Tourism, 2005, p. 70], адже в античні часи жінки подорожували мало. Виняток становили заможні римлянки або вдовиці. У латинській культурній спадщині є кілька висловів, які відображають загалом ставлення римлян до подорожей. Серед них найголовнішими є "Peregrinatio est vita" (Подорожі – це життя), "Vita hominis peregrination est" (Життя людини – це подорожі).

У римський час можемо виділити три причини, з яких люди найчастіше вирушали у подорожі. Авжеж маються на увазі невимушені подорожі, а не поїздки у справах чи з метою завоювання, хоча подорожі до оракула також деколи відбувалися у державних чи важливих ділових справах. У тогочасному суспільстві практикувалися поїздки з метою лікування, задля задоволення духовних потреб та задля участі чи спостереження у спортивних змаганнях та інших великих культурних подіях. На території провінції Азія існували умови для задоволення усіх цих потреб. Саму подорож лікарі римського часу вважали одним із видів лікування. Наприклад, Цельс і Гален залишили детальні описи, як

повинен поводитись подорожуючий і загалом пропагували користь регулярної зміни місця проживання [Celsus, I, 1].

Певні незручності у мандрівників могли виникнути у зв'язку із тим, що на території провінції роль платіжного засобу виконували срібні цистофори. Вони були на 25 % легшими, проте доволі скоро купці навчилися обмінювати їх у спеціальних конторах в Римі. Одночасно в провінції була добре налагоджена розгалужена монетна система.

Значна кількість міст провінції Азія розташовувалися на узбережжі, були центрами торгівлі та освіти. Загалом можна сказати, що передумови для залучення подорожніх були: гостинність, як і тепер, поділялась на розваги та розміщення. Щодо розваг, то вони відбивали сутність античного світогляду і полягали у наявності одеонів, театрів, пам'яток архітектури, колекцій старожитностей, курортів та храмів. Також існувала широка мережа закладів, де подорожуючі могли проживати довший чи коротший час або прохарчуватись. Сукупність вищеперерахованих чинників могла цілком знівелювати тяготи подорожей. Моральну сторону подорожей забезпечувала практика існування госпіцій. Виникнувши ще в Стародавній Греції, згодом цей інститут передбачав угоду про взаємну всебічну допомогу між особами та членами їхніх родин. Згодом госпіцій існував у формі договору допомоги між спільнотами, державами та народами [Cristea, 2012, p. 179]. Літературні та археологічні джерела засвідчують особливості практичного втілення госпіцію. Він мав значний і далекосяжний вплив на розвиток сфери правовідносин та міжнародної політики [Nybakken, 1946, p. 248]. Договір про гостинність між спільнотами чи державами передбачав укладення спеціального документа *foedus hospitii*. Із госпіціями пов'язане і функціонування так званих *Tessera hospitalis* – спеціальних парних жетонів, на яких, як правило, зображено Юпітера Гостинного (*Jupiter hospitalis*).

Сезон подорожей зазвичай тривав упродовж березня – жовтня. Але оскільки провінція Азія розміщувалася на узбережжі, то подорожі туди ще більше залежали від режиму судноплавства. Також подорожувати суходолом можна було і взимку, але не на великі відстані. Аналіз наявних відомостей дає змогу стверджувати, що подорожуючі пересувались усіма наявними видами транспорту, але здебільшого все ж пішки.

Провінція Азія була центром лікування. Про розвиток медицини промовисто свідчить існування саме на території провінції Косської, Книдської та Ефеської медичної шкіл. У римський час особливо цінувалися лікарі грецького походження, тому частина вихованців малоазійських медичних шкіл полишали територію провінції і будували

кар'єру в Римі. Передусім, це Гален (Galen), Луцій Фонтеніус (Lucius Fontenius) та Клавдій Зосима (Claudius Zosimus). Однак ми знаємо і видатних лікарів, які працювали саме в Ефесі чи на островах Егейського моря. Серед них провідне місце належить передусім, Магнусу, Руфу та Сорану Ефеським (Rufus of Ephesus, Soranus of Ehesus). У столиці провінції Азія, Ефесі, у перших століттях нашої ери в стінах Музейону відбувалися зустрічі між провідними лікарями та народними цілителями з нагоди релігійних свят та відправ на честь Асклепія. Також відбувалися щорічні своєрідні змагання у чотирьох номінаціях: *syntágmata*, *problémata*, *cheirurgía*, *organa*. Зміст змагань є не до кінця зрозумілим, але припускають, що перші два мали стосунок до фармакології, а останні два – до хірургії та інструментарію. Імена переможців кожного виду змагань разом із вказівкою на ім'я головуючого записували на стінах навколо Музейону. Цікаво, що тут же на стінах були увіковічені привілеї, надані тріумвірами лікарям, учителям та граматакам, а також встановлені розміри оплати за послуги [Nutton, 2008, p. 142].

Система медичних так би мовити установ на території провінції вдало поєднувала світську та релігійну медицину. Римська медицина загалом поєднувала у собі фізичні методи, різноманітні маніпуляції і операції та релігійні відправи. У світській чи храмовій медицині присутні були усі ці методи, але із більшим чи меншим акцентом. Наприклад, ті, хто бажав оздоровитися за допомогою релігійної медицини, прибували до відповідного комплексу. Там, після очищення тіла і вшанування божества, хворий засинав у храмі, чекаючи що вночі бог відвідає і оздоровить його. Успіху цим практикам надавало й те, що хвороби згодом минали, а основною лікувальною силою була тверда віра і позитивний психоемоційний стан. Широковідомим медичним центром античності був Асклепійон. Тут лікували за допомогою цілющих джерел, релігійних практик, тлумачення сновидінь, грязьових і термальних ванн тощо.

Також оздоровитися можна було й у термах. Поява цього культурного явища є одним із проявів романізації регіону. Терми не були лише закладом для підтримки тілесної чистоти. Терми – це не тільки комплекс із басейнів із холодною, гарячою водою і палестрою. Тут можна було отримати масаж, різні “спа-процедури” й інші тілесні та духовні задоволення. Терми були місцем соціальної комунікації, тому їх, як і курортні місця оздоровлення, відвідували не лише ті, що потребували лікування, а й усі бажаючі. На користі відвідування терм і використання водних процедур у лікарській практиці наголошували Гален та Цельс. Більше того, терми вважалися одним із впливових засобів терапії і

найкращим засобом запобігання хвороб. На території Ефесу вчені відкрили залишки так званих Портових терм (Harbour Bath), комплекс з терм та гімназія Ведія Антоніна (Bath-Gymnasium Complex of Vedius Antoninius). Рештки терм досліджено в Сардах (Imperial Bath). У Пергамі ідентифікуються як терми так звані Елліністична баня Великого Гімназія (Hellenistic Bath of the Great Gymnasium), Римська лазня Великого Гімназія (Roman Bath of the Great Gymnasium), і дві лазні, які досліджені недостатньо. Місцеві мешканці і приїжджі першими двома могли користуватися безоплатно, тоді як інші дві споруди були, ймовірно, платними. Припускають, що лазнями біля гімназія могли користуватися митці, торговці та інші мандрівники, поєднуючи спорт із водними процедурами. Поєднання терм і гімназія забезпечувало освітні, спортивні, гігієнічні та рекреаційні потреби відвідувачів. Поява комбінованих споруд засвідчує зміну і взаємопроникнення функцій грецького гімназія та римської лазні. Великі лазні біля гімназія є прикладом ранніх споруд такого типу [Jarr, 2009]. Особливості інтер'єру та конструкції римської лазні є свідченням заможності тогочасного Пергаму та Ефесу і рівня потреб відвідувачів. За величиною та оздобленням малоазійські терми належать до найкращих пам'яток такого типу.

Окрім того, на території провінції були і природні лікувальні джерела та термальні води. Їх цілющі властивості були добре відомими античним авторам та лікарям. У своєму творі “Учта мудреців” Афіней, говорячи про джерела питної води, які є не гіршими за вино, згадує джерела біля Ег Кілікійських, навколо Пагасів, у троянській Ларіссі, навколо Магnezії, царську воду в Прусії (біля місійського Олімпу). Також в Азії були джерела з такою жирною водою, що, побачивши один із них Александр розіслав повідомлення, що знайдено джерело оливкової олії. Навколо ж Тралл та річки Харакомет, біля Ніси вода настільки є жирною, що в цих місцевостях не зустрінеш торговця оливковою олією [Афіней, Пир мудрецов, II, 17]. Поблизу Метилени на Лесбосі та на інших островах, в Карурах, в Дорілеї були також джерела термальної та мінеральної води, придатної для пиття та миття. Такі курорти були доступними для відвідувачів упродовж цілого року. До речі, часто біля термальних джерел розташовували важливі храмові комплекси, присвячені Аполлону, Лето, хтонічним богам, а також Гераклу, якого вважали покровителем здоров'я та цілющої води. Проте найбільш знаним місцем відпочинку були термальні джерела біля Іераполіса. Лікування тут відбувалося під наглядом жерців і було комбінацією духовних практик і купання в підземних цілющих ваннах. Концентрація діоксиду вуглецю,

який виділяється з надр землі в низинних печерах, була отруйною для тварин. Про це написав Страбон [Strabo, 13.4.14.].

Унікальні рекреаційні ресурси провінції використовували не тільки для безпосереднього лікування, але й для відновлення фізичного потенціалу та душевної рівноваги. Враховуючи вищенаведене, важливим явищем, пов'язаним із туризмом та романізацією, стало поширення спорудження замських садиб-вілл на узбережжі або в курортних місцевостях.

Стародавні римляни мали дуже розвинену міфологію і практикували жертвопринесення та звернення до оракула. Територія провінції стала одним із центрів поширення багатьох культів, передусім імператорського. Відвідувачів приваблювала можливість ознайомитись із сакральними пам'ятками, взяти участь у релігійних відправах та їх організації, поближче познайомитися з адептами, відбути паломництво тощо. За загальною практикою Аполлон був богом-покровителем ворожіння, тому при його великих храмах могли перебувати оракули. На території провінції було кілька знаних храмів Аполлона, при яких пророкували оракули. Передусім, йдеться про храми в Дидимах біля Мілету та в Кларосі (Claros, Apollo Clarius) біля Колофону. Прочани зверталися до оракула у приватних справах чи для вирішення якихось суспільно-важливих питань. Це пояснювалося тим, що Аполлона вважали посередником між Зевсом та людьми, його найчастіше вшановували в іпостасі Сотера. Збереглася певна кількість нарративних джерел, з яких ми можемо дізнатися про форму звернення до оракула і форму відповіді на питання.

Також знаними центрами релігійного життя та місцем перебування оракула були плутоніум в Іераполісі (Hierapolis) та у Гринейоні (Grynea, Gryneion [Paus. I. 21. 7; Serv. ad Virg. Eclog. VI. 72; Athen. IV.149; Steph. Byz. s. V. Γρυνηῖ]). Гринейон – це порт за 30 км від Пергама. Разом із Мітиленою ці міста були важливими стратегічними та комерційними центрами навколо столиці провінції. У Гринейоні існував біломармуровий храм Аполлона та його оракул [Strabo, 13.3.5], але джерельна база для вивчення цього центру вшанування є обмеженою. Відомо, що Аполлона вшановували під епітетом *Gryneus* [Paus. I.21.7], який, за однією з версій, походив саме від назви храму в Гринейоні. Подібно, якщо ж не під тим самим іменем, Аполлона вшановували на Hecatonessi¹ (*Ἐκατόνησοι*).

¹ Геродот називає їх “Сто острівків”. Це група островів між Лесбосом та узбережжям Малої Азії.

Отже, святилища провінції були добре відвідуваними, але, окрім релігійних функцій, виконували також і важливу інформаційну функцію. Беручи до уваги звернення до оракула можна було визначити політичну і соціально-економічну обстановку в Середземномор'ї та отримати найсвіжіші новини. Також у святилищах можна було побачити різні пожертви чи історичні речі, як-от щит і меч Агамемнона, зброю тельхнів. Про такі речі є багато згадок у Плутарха та Павсанія. Наприклад, останній зазначав, що у святилищах можна побачити лляні захисні обладунки, які рятували мисливців від зубів левів та леопардів, а біля Гринейона були чудові насадження із дерев, які хоч і не давали плоду, але мали приємний запах, або було приємно на них дивитись [Paus. I. 21. 7]. Відомо, що у комплексах великих храмів були спеціальні приміщення для експонування та збереження таких старожитностей чи жертв. Ці приміщення нагадували сучасні музеї. Усе це приваблювало подорожуючих. Частина з них прибувала, власне, споглянути на знане святилище, а не для здійснення релігійних практик. Проте й такі відвідувачі часто робили посильні жертви храмам. При храмах, особливо там, де перебували оракули, люди могли проживати, адже відповіді оракула доводилося чекати, деколи і місяцями.

Ще в античні часи було налагоджене виробництво мініатюрних копій зображень видатних пам'яток чи храмів. Наприклад, із Діань апостола Павла ми дізнаємося про Деметрія (Demetrius) з Ефесу, який “робив срібні храми ... і приносив художникам чималий прибуток” [Actus Apostolorum, 19:25]. Тобто цей Деметрій виготовляв срібні моделі храму Артеміді Ефеської та зменшені копії її скульптури, які користувалися попитом у паломників. Такі вироби розміщували у домашніх святилищах, вважали амулетами під час подорожей тощо. Так ми отримуємо свідчення про те, що виробництво сувенірної продукції було супутнім до подорожей і також має давнє коріння. Із опису промови апостола Павла зрозуміло, що у виробництві Деметрія було задіяно певну кількість рабів. Окрім того, для потреб храмів виготовляли також кераміку, тканини, інші речі вжитку. Комплекс володінь храму Артеміді Ефеської (Temple of Artemis, Artemision) був сільськогосподарським, виробничим, паломницьким центром, а також виконував роль скарбниці Азії [Gür, 2011, p. 314]. Для обслуговування паломників у Пергамі, Ефесі та інших релігійних центрах функціонували різноманітні заклади і широко використовувалася праця рабів.

Усі вищеперераховані передумови подорожей до західного узбережжя Малої Азії підкріплювалися будівництвом розгалуженої мережі доріг. Наприклад, до сьогодні збереглася 25-кілометрова дорога,

що з'єднувала Мілет зі святилищем Аполлона в Дідімах. Це був не просто вимощений каменем шлях: для зручності подорожуючих на узбіччях розміщували колони та місця відпочинку. Археологи зафіксували на цій дорозі сліди від колон та від двох облаштованих місць відпочинку. Римляни дбали про налагодження транспортного сполучення суходелом. Вже у 130 р. до н. е. під керівництвом Манія Аквілія почалося спорудження доріг між Ефесом та Магнезією, Траллами, Антіохією, Лаодикеєю, Апамеєю та продовжувалася розбудова транспортного сполучення суходелом між містами південного узбережжя [Ramsay, 2010, p. 164].

Стародавнього мандрівника на територію провінції приваблювали також усілякі мистецькі та релігійні фестивалі, спортивні змагання. Вони зазвичай відбувались у великих містах провінції – в Пергамі, Сардах, Лаодикеї, Смірні, Тралах тощо. Окремі ігри організовували у Сардах, Ефесі, Смірні, Пергамі, на Родосі. Однак римляни не дуже поважали змагання атлетів, а лише споглядали змагання різноманітних бійців. Атлетичні вправи не давали такого емоційного збудження, як брутальні гладіаторські бої. Частково це бажання задовольняв перегляд боротьби, боксу та панкратіон [Norman, 2012, p. 49]. Тому власне змагання у форматі Олімпійських ігор були розраховані на заможних мешканців провінції не римського походження та з інших частин грецького світу. Греки полюбили різні види змагань, що не були спортом у сучасному значенні цього слова. Багато глядачів збирали перегляд таких змагань, як *agonathlos*, *certamen*, *diatribe*, *ludus* [Fagan, 2011, p. 190]. Гладіаторські бої були подібними до змагань атлетів, але вони ніколи не ставали частиною грецьких спортивних подій. А римляни, зі свого боку, могли “розбавляти” гладіаторські бої виступами атлетів. Про це свідчить і опис життєпису Лукулла, коли він в Азії проводив фестивалі, процесії, змагання атлетів і гладіаторські ігри [Плутарх, Лукулл 23.1]. У II–III ст. у різних містах провінції проходили священні ігри. Це були мистецько-спортивні події, переможців яких ми знаємо за епіграфічними джерелами.

Однак на території провінції все ж проводилися властиво римські видовища. Зокрема, відкриття в Ефесі значної кількості поховань гладіаторів свідчить про існування там спеціальної школи і тривалість проведення змагань. Археологи виявили кілька надгробків з епітафіями та зображеннями гладіаторів, а також 65 скелетів молодих чоловіків у віці 20–30 років. Аналіз цих кісткових решток дав змогу встановити, що це не масове поховання жертв бійки, а характер смертельних поранень відповідав зображенням гладіаторських боїв та відповідної зброї, зокрема тризуба. Не всі, але більшість з похованих були пов'язані із гладіаторами

та тренуваннями. Також вчені довели, що в Ефесі чи його околицях існувала установа для лікування поранених, де вони отримували коштовну і кваліфіковану хірургічну і терапевтичну допомогу. Про це свідчили 16 добре залікованих черепних травм. Окрім того, аналіз 10 черепів зі слідами травми тупим предметом типу молота дав змогу припустити, що на арені могли бути помічники гладіатора, одягнені як бог смерті “Dis Pater”, які добивали важкопоранених, але не засуджених до смерті гладіаторів [Kanz, Grossschmidt, 2006, р. 209, 213, 216]. Отже, ми бачимо подвійний вимір греко-римської культури на прикладі цих матеріалів, коли римське явище було пристосоване до середовища. Адже у великих містах провінції так і не було споруджено амфітеатрів, хоча гладіаторські бої проводилися. Нагадаємо, що перші гладіаторські бої відбулися в Ефесі за наказом Лукулла у 69 р. до н. е. Для цього було використано східну частину стадіону. Тоді у ролі гладіаторів виступили військовополонені, раби та злочинці. Це важливий факт, що перші гладіаторські бої в провінції організовували римляни для римлян. Згодом верхівка суспільства, яка прагнула підкреслити лояльність до Риму, активно пропагує такий вид видовищ.

Організація гладіаторських ігор була одним із видів евергетизму, який відіграв важливу роль у житті міст римської держави. Існувала практика, коли заможні люди виступали спонсорами певних благ для громади, за що їх вшановували. Епіграфічні пам’ятки з Ефесу дають нам цікавий приклад поширення таких практик. Є напис III ст. н. е. на пошану М. Аврелія Дафнуса (M. Aurelius Daphnus), який відзначився у багатоденних гладіаторських іграх [I Eph 3070]. Його “спонсори” – “Друзі Vedii, який любить зброю”, згадуються ще в одному написі з Ефесу. Несподівано те, що ця згадка міститься на надгробку пекаря Аврелія Нейкона (Aurelius Neikon) та його жінки Аврелії Епикратеї (Aurelia Epikrateia) [I Eph 2226]. Інші любителі зброї (*philoploi*) згадані також і в написах із поховань Менандріуса (Menandrianos) з Іераполіса та Діогена (Diogenes) з Термессоса, а напис на будівельному блоці з пізнішої споруди в Мілеті свідчив про існування священної вулиці любителів зброї: *ἱεροπλατῆτων | vac. φιλόπλων*².

Благочинність з організації гладіаторських ігор засвідчена також пам’ятною стелою з Іераполіса. На написі зазначено про те, що гладіаторські ігри організовували верховний жрець Гней Аррій Апулей (Gnaeus Arrius Apuleus) та його дружина, верховна жриця Аврелія Мелітіна Аттікана (Aurelia Melitine Atticiana). У програмі ігр були

² Див.: <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/?p=9867>.

цькування звірів та *taurokathapsion* (своєрідна боротьба з биками). Нижче напису розміщено деякі зображення зі сюжетами дійства [Papakonstantinou, 2013, p. 132]. Вищезгадані знахідки ознайомлюють нас із фактом існування у стародавньому Ефесі певного об'єднання любителів гладіаторських боїв та приватні ініціативи щодо організації таких невластивих грецькому світогляду дійств. Кілька плит із білого мармуру із присвятами певним громадянам, пов'язаним із гладіаторами, знайдено у святилищі Артеміди в Ефесі. З цього ж міста походять і написи від імені “родин” (*familia*) гладіаторів. Варто зауважити, що це не обов'язково мали бути кривні родичі, а також до “родини” належали масажисти, кухарі, лікарі і усі, то обслуговував гладіатора.

На території провінції знайдено багато свідчень поширення гладіаторських боїв. Поховання гладіатора Меланіппа (*Melanippus*) з ліричною епітафією виявлено біля Олександрії Троас (*Alexandria Troas*), а надгробок гладіатора Сатурніна (*Saturninus*) – у Смірні. Подібного роду надгробки виявлені в Кізіку, Ілліоні, Іераполісі, на о. Кос тощо. Також в Айві (*Aigai*) в Місії споруду на агорі прикрашала присвята “Августу Себастосу та Аполлону (оракулу) та народу”. У тексті цієї присвяти вміщено перелік імен 10 гладіаторів із зазначенням їх виду та кількості перемог [Bohn, Schuchardt, 1889, p. 23].

Тобто на території провінції мешканці Апеннінського півострова та інших регіонів Середземномор'я могли насолодитися багатьма проявами римської культури. До їх послуг були звичні римські способи досягнення фізичної та духовної насолоди. Також вони могли відчутти місцевий, грецький колорит. Також привабливими були і кліматичні умови. Окрім того, Азія була заможною провінцією, тому її міста прикрашала значна кількість шедеврів тогочасної архітектури. Тут також розміщувались і два чуда світу – храм Артеміди Ефеської та мавзолей у Галікарнасі. У добу Августа особливо актуальним стало відвідування решток давньої Трої, тогочасного Ілліону та усіх місць, пов'язаних із Енеєм та Троянською війною загалом. Усе це сприяло тому, що на окресленій території відбувалась оздоровча, лікувальна, культурно-пізнавальна, розважальна рекреація. Цими умовами можна було скористатись упродовж цілого року, однак це залежало від транспортного сполучення. Особливості міських центрів провінції давали змогу комбінувати певні види рекреації – культурну й оздоровчу, лікувальну і релігійну, освітню і розважальну тощо. Отже, усі вищепераховані особливості зумовлювали привабливість території провінції Азія. Розвиток культури та мистецтв у державі загалом стимулював розвиток пізнавального туризму. Віддаленість малоазійського узбережжя від європейської частини

римської держави була ідеальним чинником для відпочинку. Аналогічно до сьогоденних потреб людини в давнину знаходилося достатньо бажаних провести вільний час для вирішення проблем, не пов'язаних з роботою, і на значній відстані від домівки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bohn R., Schuchardt K. *Altertümer von Aegae (Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, Ergänzungsheft 2)*. Berlin, 1889.
2. Cristea A.-A. "History, Tradition and Continuity in Tourism Development in the European Area". *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences* 2/1 (2012): 178–186.
3. Fagan Garret G. *The Lure of the Arena: Social Psychology and the Crowd at the Roman Games*. Cambridge, 2011.
4. Gür S. *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*. İstanbul, 2011.
5. *Histories of Tourism: Representation, Identity and Conflict*, Ed. John K. Walton. Clevedon: Channel View Publications, 2005.
6. Japp S. *Bath Buildings in Ancient Pergamon (Asia Minor). Comparison in Terms of Architecture, Technique and Social Implications*. <http://balneorient.hypotheses.org/1185>.
7. Kanz F., Grossschmidt K. "Head injuries of Roman gladiators". *Forensic Science International* 160 (2006). <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/?p=9867>
8. Norman Gardiner E. *Athletics in the Ancient World*. London: Courier Corporation, 2012.
9. Nutton V. "Rufus of Ephesus in the Medical Context of his Time". Rufus (of Ephesus). *On Melancholy (Scripta Antiquitates Posterioris ad Ethicam Religinemquam Pertinentia)*. Ed. by Peter E. Pormann. Tübingen, 2008.
10. Nybakken O. E. "The Moral Basis of Hospitium Privatum". *The Classical Journal* 41 (6) (1946): 248–253.
11. Papakonstantinou Z. *Sport in the Cultures of Ancient World: New Perspectives*. Routledge, 2013.
12. Rabičić B. "Special-purpose travel in Ancient Times: "tourism" before tourism?" *Proceedings Book of the 2nd Belgrade International Tourism Conference (BITCO 2014): Thematic Tourism in a Global Environment: Advantages, Challenges and Future Developments*. Ed. M. Skakun. Belgrad, 2014. 99–114.
13. Ramsay W. M. *The historical Geography of Asia Minor*. Cambridge, 2010.

REFERENCES

- Bohn R., Schuchardt K. *Altertümer von Aegae (Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, Ergänzungsheft 2)*. Berlin, 1889. (in German).
- Cristea A.-A. “History, Tradition and Continuity in Tourism Development in the European Area”, *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences* 2/1 (2012): 178–186.
- Fagan Garret G. *The Lure of the Arena: Social Psychology and the Crowd at the Roman Games*. Cambridge, 2011.
- Gür S. *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*. İstanbul, 2011. (in Turkish).
- Histories of Tourism: Representation, Identity and Conflict*. Ed. John K. Walton. Clevedon: Channel View Publications, 2005.
- Japp S. *Bath Buildings in Ancient Pergamon (Asia Minor). Comparison in Terms of Architecture, Technique and Social Implications*. <http://balneorient.hypotheses.org/1185>.
- Kanz F., Grossschmidt K. “Head injuries of Roman gladiators”. *Forensic Science International* 160 (2006). <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/?p=9867>.
- Norman Gardiner E. *Athletics in the Ancient World*. London: Courier Corporation, 2012. (in English).
- Nutton V. “Rufus of Ephesus in the Medical Context of his Time”. Rufus (of Ephesus). *On Melancholy (Scripta Antiquitates Posterioris ad Ethicam Religinemquam Pertinentia)*. Ed. by Peter E. Pormann. Tübingen, 2008.
- Nybakken O. E. “The Moral Basis of Hospitium Privatum”. *The Classical Journal* 41 (6) (1946): 248–253. (in English).
- Papakonstantinou Z. *Sport in the Cultures of Ancient World: New Perspectives*. Routledge, 2013. (in English).
- Rabotić B. “Special-purpose travel in Ancient Times: “tourism” before tourism?”” *Proceedings Book of the 2nd Belgrade International Tourism Conference (BITCO 2014): Thematic Tourism in a Global Environment: Advantages, Challenges and Future Developments*. Ed. M. Skakun. Belgrad, 2014. 99–114. (in English).
- Ramsay W. M. *The historical Geogaphy of Asia Minor*. Cambridge, 2010. (in English).

Стаття: надійшла до редакції 14.05.2018
прийнята до друку 16.10.2018

TRAVEL, VACATION AND RECREATION POTENTIAL OF THE ROMAN PROVINCE OF ASIA

Anastasia BAUKOVA

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: anastasia_bau@ukr.net*

The article analyzes the “entertainment industry” that existed and effectively developed on the west coast of Asia Minor in the classical period. Although the phenomenon of tourism appears mainly in the nineteenth century, however, non-commercial and leisure travel has been known for a long time before. The available linguistic data reflects us mainly the history of men’s travel. It doesn’t mean that women didn’t travel, but those journeys probably weren’t quite long-term or unaccompanied. After the transformation of the territory of the former Pergamon Attalid Kingdom into the Roman province of Asia (133 BCE), the end of the wars with Mithridat and the civil wars, the region became extremely attractive for travelers.

There were well-known in the Mediterranean region temple complexes, places of ancient and famous oracles, and healing centers. Travelers have been actively involved in religious celebrations, agons and other diverse shows and local and national festivals. We can conclude that the western coast of Asia Minor had all the prerequisites to ensure its “tourist” demand. The existing extensive system of routes and a developed market increased the number of visitors from different social strata. The mild climate and richness of the region made it a quite attractive place and in the 1st century BCE – 1st century CE famous Roman political figures and even Emperors rested and traveled through the province. The development of literature and general trends have created a demand for so-called “history travels” among the wealthy inhabitants of the Apennine Peninsula. The territory of Province of Asia was a great destination for such needs. What were the benefits of travel to the inhabitants of the Roman world? In addition to individual satisfaction, the fact of the destruction of stereotypes (especially the stereotype of “Alien”), of biased attitudes and the spread of cultural interchange was also important.

An analysis of archaeological and written sources makes it possible to trace the changes in routes and the range of entertainment under the influence of the Romanization of the region. Notable is the fact that the entertainment forms that were popular in the Roman world have gotten its Greek connotations in these territories, and at the same time, the common Greek outlook and spiritual practices were quite popular in the province.

Keywords: Roman province of Asia, ancient resorts, travel, leisure, history of tourism and recreation, temples, oracles, gladiator games, sights.